

ՀԱՅՈՒ ՄԸ ՄԵԿ ԿԱՐԵՒՈՐ ԵՐԿԸ ԱՆԳԼԻԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒՈՎ

«Relativity and Reality» (1)

Կարապետ Փայէլեան կը կոչուի այդ Հայը, որ անցեալ տարւոյն վերջերը լոյս ընծայեց իր տարիներով փայփայած ու խորացուցած մտածումներուն խտացումը եղող սոյն հոյակապ հատորը, տպագրութեամբ ու կազմով ներկայանալի, ինչպէս մանաւանդ բովանդակութեամբ:

Մէկ ու կէս տարի առաջ պատիւ ունեցեր էի հիւրասիրուելու իր Spuyten Duyvil բլրակին վրայի բնակարան — ճգնարանին մէջ: Սիրտն ու միտքը լեցուն էր այս երկով ու պատմեր էր այն ատեն թէ ինչպէս իր մտածումներէն շատերը յղացած ու դասաւորած է նիւ Եորքի կեդրոնէն իր բնակած թաղը երթեւեկող երկաթուղիին մէջ, որով բնութիւնը էր ճամբորդել օրական շուրջ երկու ժամ: Այսօր իր գիրքը կարդալով կը նշմարեմ թէ ան ո՛րքան կը յիշեցնէ ամերիկեան այդ դիւային sub-wayը ուր մարդկային միսի եւ քրտինքի հոտը չնչնէ եւ նիւթին ճոխնչն ու ճնշումը ըզզալէ վերջ լոյս աշխարհ կուգաս յանկարծ սովորական փողոցի մը մէջ, յետոյ կը շարունակես ընթացքդ մարդոց գլուխներուն վրայէն, նպատակ ունենալով հասնիլ հեղինակին բլուրը ուր

նոր ու սիրուն home մը կը պատսպարէ ամուսին, մայր, զաւակ եւ ուր կարելի է գտնել բոլոր նիւթերէն ու քաղքենի հոգերէն վեր եղող իրողութիւններ ու զգացողութիւններ:

Սերաստիայէն ճանչցեր էի հեղինակին անձը: Սոյն քաղաքի Ամերիկեան Վարժապետանոցը: Յետոյ Մարզուանի Ամերիկեան գոլէճը լրացնելով կուգար մեզի ուսացանել մաթեմատիք եւ երաժշտութիւն: 1906ին մեկնեցաւ Նոր Աշխարհ: Օպէրլինի գոլէճէն ստացաւ վարդապետ Արուեստից (M.A.) տիտղոսը: Երկու տարի ուսուցիչ գիտական ճիւղերու: Դարձեալ ուսանող ելեքտրական ճարտարագիտութեան, որմէ՝ Պսակաւոր Գիտութեանց (B.S.): 20 տարիէն աւելի է մեծ ելեքտրական ընկերութեան մը հեռաձայնի ճիւղին մէջ կը գործէ անընդհատ, գտնուած ըլլալով Պելճիքա, Լոնտոն, Շիքաօ եւ նիւ Եորք: Կը պատկանի Մասոնական եղբայրութեան, անդամ է Ինտիանայի Գիտական Ակադեմիին:

(1) Կոչնակ Տպարանէն, հրատարակութիւն Macoy Publishing Companyի, 1932, Նիւ Եորք:

Սերաստիա եւ Մարգուան միասին նարական շրջանակներու մէջ իր միտքը զբաղած է կրօնական հարցերով, այլ մանաւանդ Ամերիկայի մէջ է որ խորապէս ուսումնասիրած է հին եւ նոր կրօնները: Հնդկական կրօններու, ինչպէս նաեւ Այնշթայնի Յարարերականութեան վարդապետութեան շուրջ իր բնատորապէս խորապէս հայերէն լուրջ յօդուածներ երեւցան ասկէ քանի մը տարի առաջ Հայաստանի Կոչնակ թերթին մէջ: Ուրիշ նիւթերու մասին ալ ան թերթի բաւական էջեր լեցուցած է անցեալին, թէպէտ վերջերս աւելի ժուժկալ դարձած էր գրելու մէջ: 1919ին հրատարակեց ազգային երգերու ձայնագրուած ճոխ հատոր մը, հայերէն ու անգլիերէն, «Հայրենի երգեր» խորագրով:

Իսկ թէ ինչպէս առաջնորդուեցաւ «Յարարերականութիւն եւ Իրականութիւն» գիրքը գրելու, ահա, առանց իր արտօնութեան — աչակերտի չարածր—ճիւղութիւն թէ բարեկամի համարձակութիւն — մէջբերում մը իր ինծի գրած նամակներէն մէկուն մէջէն.—

«1918ին էր երբ ամբողջ ընտանիքով փախէ բռնուեցանք: Աղէկնալէ ետք, հիւանդութիւնը ստամոքսիս եւ աղիքներուս թափանցեց եւ քանի մը տարի անանկ խորհեցայ թէ այլ եւս առողջութիւնս կորսնցուցած եմ: Այս պարագային էր երբ շատ անգամ կը խորհէի թէ ի՞նչ է կեանքին նպատակը, ինչո՞ւ այսչափ թշուառութիւն կայ աշխարհիս վերայ եւ ի՞նչ պիտի ըլլայ անոր վախճանը: Այս խորհուրդներս եւ կամ ճշմարտութիւնը տեսնելու փափաքս զիս առաջնորդեցին այնպիսի անձերու որոնց առաջնորդութիւնը ամբողջ խորհելակերպս փոխեց: Երեք տարիներ անընդ-

հատ տառապելէ ետք ամբողջ ապրելակերպս փոխեցի, բնութեան դարձայ (back to nature), բնական կեանք մը ապրիլ սկսայ եւ կարճ ժամանակի մէջ առողջութեանս վերադարձայ: Այն օրէն ի վեր թէ՛ իմ եւ թէ՛ ընտանիքիս առողջութեանը համար մէկ սէնթ բժիշկի վճարած չեմ: Երբ փորձառութեամբ տեսայ այս փոփոխութիւնը, կարծես միտքս խորհիլ սկսաւ (stimulate եղաւ) եւ անանկ պատահեցաւ որ Այնշթայնի Յարարերականութեան օրէնքը հետաքրքրութիւնս գրաւեց: Որքան խորհեցայ անոր նկատմամբ, այնքան որոշ տեսայ թէ ան լաւագոյն կերպով կը բացատրէ ոչ թէ շատ մը գիտական իրողութիւններ եւ օրէնքներ, այլ բուն իսկ տիեզերքի գաղտնիքները, նիւթի եւ անջրպետի գաղտնիքը, մտքի եւ գիտակցութեան, մարմնաւոր եւ հոգեւոր աշխարհներու գաղտնիքը: Այս նիւթերու նկատմամբ շատ անգամ խօսիլ ըսկսայ բարեկամներու հետ եւ օր մը անոնց մէկուն թելադրութեամբ այս գաղափարներէս ոմանք թղթի վրայ առի: Որչափ խորհեցայ, այնչափ աւելի գաղտնիքը պարզուեցաւ մտքիս առջեւ, մինչեւ որ հասաւ ներկայ գրքի ձեւին»:

Ներկայ իրականութեան մասին յոռետես մտածումներէ, երկար ճգնաժամերէ ու խուզարկութիւններէ յետոյ, Այնշթայնի եւ իր հետեւորդներուն Յարարերականութեան շուրջ գրած աշխարհացունց գրութիւնները կարդալով, Փայէլեան այդ վարկածին մէջ կը գտնէ լաստը որ զինք ապահով նաւահանգիստ պիտի առաջնորդէր: Ու լատես մը կը դառնայ ոչ միայն անհատ մարդուն մասին, այլ նաեւ ընդհանուր մարդկութեան ապագային նկատմամբ: Յարարերականութիւնը, ուրանալով

նիւթին գոյութիւնը, հարցական դարձնելով մեր առօրեայ դատումներուն ճշգրտութիւնը եւ խորտակելով Նեւտոնեան օրէնքները, ոչ թէ գէրոյի, ոչ ինչի պիտի առաջնորդէ մեզ, այլ ընդհակառակը՝ իրականութեան, բուն իրականութեան, որ աւելի բարձր է ու աւելի իրական քան մարդկութեան մեծ մասին ցարդ գտնել կարծած իրականութիւնը:

Փայէլեան իր գրքով կը ձգտի կամուրջ մը շինել Գիտութեան, Փիլիսոփայութեան եւ Կրօնի միջեւ, մարդկային խորհողութեան երեք կալուածները, որոնց ամենուն նպատակը միեւնոյնն է — ճշմարտութիւնը, իրականութիւնը: Բուն իսկ գործնական, ընկերային որոշ հետեւութիւններու կը յանգի ան, շնորհիւ իր գործածած բանալիին: Այնպէս որ, կարելի է ըսել թէ չկայ մարդս զրազեցնող սեւէ խնդիր որուն վրայ չկրնայ լոյս սփռել այս գիրքը: Ձէի կրնար «լուծել» բառը գործածել. հեղինակը ինք ալ չունի այդ յաւակնութիւնը: Բայց, առնուազն խորհելու կը դրդէ մէտքը եւ նոր հայեցակէտ մը կուտայ պայծառ ու փրկարար: Ծանօթ երեւոյթներ որոնց դէմ մարդ կը տառապէր «Իրա՞ն է — սո՞ւտ է» ի երկրնաւորանքին մէջ անպատճառ միոյն կամ միւսին կողմը անցնելու հարկէն, այժմ կը գտնեն իրենց բացատրութիւնը, բռնական ու տրամաբանական: Հոն իրենց բուն իմաստին կը վերածուին «նեղմտութիւն», «լայնամտութիւն», «յայտնատեսութիւն», «ներշնչում», «իմաստութիւն» եւ նման բառեր:

Իրաւ է թէ գիւրին կարգացուելիք գիրք մը չէ այս, նոյն իսկ անգլիերէն լեզուին բոլորովին հմուտ եղողներուն համար: Որոշ գիտական պատրաստութիւն եւ բնագիտական լեզուի բնու-

նութիւն հարկաւոր է զայն հասկնալու համար: Եւ ասով իսկ, ընթերցողը կարծես այն տպաւորութիւնը կ'ունենայ ինչ որ փորձառութիւնն է լեռ մագլցողի մը: Կը զգաս թէ վերելք մըն է կատարածդ, նիւթականէն դէպի աննիւթականը, մտքի նախնական ձեւերէն դէպի բարձրագոյնը: Ու ճամբուդ վրայ անհրաժեշտօրէն խոչընդոտներ կան, ու կիրճեր դժուարանցանելի: Ու կը հեւաս, կը յոգնիս, կը քրտնիս: Բայց այդ տաժանքը իր հեռ կը բերէ հրճուանքը վերելքի, նպատակակէտիդ մօտեցած ըլլալու: Ու երբ մէկ կողմէն մարմինդ ծանրացած կը քաշուի հողէն, գետնէն, միւս կողմէ ան թեթեւօրէն սաւառնած է արդէն բարձրութիւնները: Այդ բարձունքներուն վրայ նոր հորիզոն մը կայ քեզ համար հիմա, ազատ կը զգաս ինքզինքդ կապանքներէ, շունչդ լայն է ու կենսաւէտ: Գիտական ու իմաստասիրական խրթնութիւններու կողքին կան բազմաթիւ էջեր ալ այս գրքին մէջ որոնք վիպական բանաստեղծութեան մը պէս կ'առնինքնէն, կը ներշնչեն ու կը վերացնեն մարդը:

Ահա ամփոփոյքը իր գործնական եզրակացութիւններուն. —

Ըստ երկրաչափութեան, Առաջին Ծաւալը (1st dimension) գիծն է: Կէտն է որ կը կազմէ գիծը, մէկ ուղղութեամբ շարժելով: Իրականին մէջ երկու գիծերու զիրար կտրած տեղն է կէտը:

Միաժառանգ արարած մը կէտը միայն կը տեսնէ, մէկ տեսակէտ միայն ունի, իր տեսակէտը: Այս տիպէն են մօլեոսանդը, մէկ գեղով ամէն հիւանդութիւն բուժելու գողը, ինքնակեղրոն ինքնարաւ անձնասէրը: Ան որ մտային եւ զգացական կեանք չունի գրեթէ եւ լոկ Փիդիքակա-

նէ կը բաղկանայ: Ոչ մէկ հորիզոն, ոչ մէկ այլազանութիւն ու ճոխութիւն կը գտնէ կեանքի մէջ, ոչ մէկ գեղեցկութիւն կամ նպատակ:

Միաժառաղ չափահասի մը մտայնութիւնը կարելի է համեմատել 8 տարեկանէն վար մանկան մը մտայնութեան հետ: Նոյն ձգտումները, նոյն նախապաշարումները:

Ան ունի իր Աստուածը, որ հզօր գահակալ մըն է վրիթառու:

Բ. Ծաւալը (2nd dimension) մակարդակն է, որ ունի երկայնութիւն եւ լայնութիւն, կազմուած գծի մը ուղղահայեաց շարժումով: Իրականին մէջ, գիծ կը կազմուի երբ երկու մակարդակներ զիրար կտրեն:

Երկաժառաղ մտածող մը ուղիղ գիծ մը միայն կրնայ տեսնել, ուստի միաժառաղ կեանք ունի: Լայնութիւն ու խորութիւն չունի ան: Զգացումով կը կառավարուի: 8-14 տարեկան տղու մը կը նմանի: Հերոսապաշտ է: Կը փարի բնտանիքին, ցեղին, կրօնքին եւ կը պաշտպանէ զանոնք: Աստուած արտաքին ուժ մըն է իրեն համար, զոր պաշտել պէտք է: Մարդկութեան հայրն է Ան: Բնութեան մէջ գեղեցկութիւն կայ, բայց այդ գեղեցկութիւնը անկախ չէ երկաժառաղ մարդուն անձէն: Ուրիշներու գաղափարներուն կը նայի իր անկիւնէն: Տարբերութիւններու չի հանդուրժեր: Վերջնական կարծիք ունի ուղիղի եւ սխալի, մեղքի եւ արդարութեան, երկինքի եւ դժոխքի նկատմամբ: Անվիճելի վարդապետութիւններ ունի: Կը հաւատայ եկեղեցիին հեղինակութեան, կը հաւատայ վախի, երկաթեայ օրէնքներու, բացասական նշանաբաններու, արգելումի: Կը վախնայ մահէն: Սահմանափակ է իր հորիզոնը, կարծատես է

ինք: Դժուարին կուգայ անջատուիլ ըստացուածքէ, բարեկամներէ, հաւատալիքներէ:

Մարդկութեան մեծ մասը այս դասակարգին կը պատկանի:

Գ. Ծաւալը (3rd dimension) խորանարդն է, որ ունի երկայնութիւն, լայնութիւն եւ բարձրութիւն: Ըստ երկրաչափութեան, ան կը կազմուի Մակարդակը ուղղահայեաց շարժելով:

Եռաժառաղ մարդը կը տեսնէ անկիւններ, շրջանակներ եւ մակարդակի մը վրայի բոլոր ձեւերը: Իրողութիւն մըն է որ մենք ոչ թէ խորանարդը, այլ սնոր մակերեսն է որ կրնանք տեսնել ու շօշափել:

Եռաժառաղ մտածողը երկաժառաղ կեանք ունի ուրեմն:

Մտաւորական տիպն է այս: Մտքին կուտայ արարիչի դեր: Յնորք չ'ընդունիր, կը խուզարկէ, գիտական ոգի եւ մէթոտ ունի, չհասկցածը չ'ուրանար, կարելիութիւնները չի ժխտեր: 15-21 տարեկան պատանիի կը նմանի: Կը գիտէ, կը տրամարանէ, կը վերլուծէ: Ոչ մէկ նախապաշարում, ո'չ մէկ կանխափաղ կարծիք կամ հաւատք: Հանդուրժանք ունի, սիրով կը գործակցի: Միակողմանի չէ: Կրնայ բան մը երկու հակառակ թուող կողմերէն ընդունիլ, զոր օր. բնութիւնը մեր բարեկամն է - բընութիւնը մեր թշնամին է:

Արդարեւ, Յարաբերականութեան վարդապետութիւնը ընդունողներ կը յայտարարեն թէ նոյնքան ճշմարիտ է ըսել թէ արեւն ու բոլոր երկնային մարմինները մեր երկրին շուրջ կը գտնան, որքան ըսելը թէ երկիրս արեւուն շուրջ կը գտնայ: Ծարժում բոլորածը յարաբերական բան մը ըլլալուն՝ արդիւնքը միեւնոյնն է:

Եռաժառանգ մարդը կը ջանայ ամէն ինչ հասկնալ մաքով: Լայն է իր շրջանակը: Իր սէրը կ'ընդգրկէ ոչ թէ իր անձը (Ա. Ծաւալ) կամ սահմանափակ թիւով անձեր (Բ. Ծաւալ), այլ ամբողջ մարդկութիւնը: Իր Աստուածը անանձնական է, Յոբէնքի, Սիրոյ, Հանճարի Աստուածն է, Մեծ ճարտարապետը, ամենատես, ամենազէտ, ամենակարող: Իր կամքը կ'ենթարկէ Անոր կամքին: Ոչ իբր գերի (Բ. Ծաւալ), այլ իր անձին մէջ իսկ զգալով աստուածութիւնը: Մեղքը, իրեն համար, բարեշրջութեան օրէնքին չհպատակելով՝ ցած մակարդակի մը մէջ յամառին է: Ուղիղ եւ սխալ, սէր եւ ատելութիւն, բարի եւ չար, յարաբերական բաներ են: Ան ըստիպումը ըլլալուն համար չէ որ կը կատարէ իր պարտականութիւնները, հապա սրովհետեւ կ'ուզէ կատարել: Կը յարգէ ուրիշին կարծիքը, ազատութիւնը: Տառապանքին վրայ չի նայ իր իբր պատիժ, այլ իբր հետեւանք Բնութեան օրէնքները զանց առնուելուն եւ իբր միջոց կրթուելու:

Սակայն, եռաժառանգ մարդը գեռ կատարեալ մարդը չէ: Ան բոլորովին ազատ չէ տակաւին, քանի որ իր սահմաններն ունի, իրմէ վեր ուժերու կը հաւատայ, ժամանակի կաշկանդումին տակ կը գտնուի, բաղձանքներ ունի, իրմէ բարձրին կը ձգտի:

Քառաժառանգ (4th dimension) մարդն է կատարեալ մարդը, գերմարդը: Բայց ո՞ւր գտնել զայն եւ ի՞նչպէս կարելի է նկարագրել զայն առանց իրեն պէս եղած ըլլալու: Ան որ այս աշխարհիս մէջ կ'ապրի եւ այս աշխարհէն չէ: Մեր բառերը չեն կրնար անոր հարազատ զիմագիծը տայ:

Հոս եւս օգնութեան կը հասնի մե-

զի Յարաբերականութեան վարդապետութիւնը իր Չորրորդ Ծաւալի գիտով: Չորրորդ Ծաւալը ժամանակն է: Անձաւալ ծաւալն է ան:

Քառաժառանգ տեսակէտը տիեզերական տեսակէտն է, զերծ ամէն ծաւալներէ եւ սահմանափակումներէ: Անձաւալ աշխարհն է իրական աշխարհը. միւսը չուք էր լուի: Այս անձաւալ կամ գերածաւալ աշխարհին իրերը, միջոցի եւ ժամանակի սահմանափակումներէն զերծ ըլլալով, անփոփոխ եւ ու տեւական:

Եռաժառանգ կեանք մը ապրիլ կարենալու համար պէտք է քառաժառանգ մը տածողութեան բարձրանալ: Բաները պէնքէն զիտել, համապարփակ կէտէ մը, յաւիտենականութիւնը ունենալով մեր տրամադրութեան տակ: Բանի մը ստուգութիւնը հասկնալու համար պէտք է այնչափ հեռանանք անկէ որ ոչ մէկ կաշկանդում խեղաթիւրէ մեր դատողութիւնը: Քանի բարձրանանք, այնքան կը լայննայ մեր հորիզոնը եւ այնքան ստույգ կ'ըլլայ մեր տեսողութիւնը:

Փերաժառանգ հայեցակէտով մարդը կը դառնայ անանձնական, իր եսը կը ջնջուի: Իրեն համար սէրը այն տիեզերական ուժն է որ մահկանացու մարդը անմահութեան կը տանի, նիւթական մարդը կը հոգեկանացնէ: Կը սիրէ բոլոր մարդերը եւ կը ծառայէ անոնց, հաւատալով որ սիրոյ այդ ճառագայթները կ'օգնեն մարդկութեան՝ անոր աստուածացումի վերելքին մէջ:

Սիրոյ Աստուածէ ալ անդին կ'անցնի իր ըմբռնումը Աստուծոյ նկատմամբ: Սէրը յարաբերութիւն է եւ յարաբերութիւնը սահմանաւորեալ է: Ինք մէկ Աստուած միայն կրնայ ըմբռնել: Ան որ ինքզինքը զոհած է տիեզերքին եւ

լուծուած է Մեծ Ամբողջին մէջ: Ան ծածկուած է Բնութեան մէջ եւ իմաստ կուտայ կեանքին: Ո՛չ իր կամքը կը պարտադրէ մարդուն, ոչ ալ կ'սկնկալէ պաշտուիլ մարդէն: Ինք պատասխանատու չէ մարդուն արարքներուն:

Գերածաւալ աշխարհի սահմանները ստեղծուած են առաջ մարդս պէտք է հասնի չէզոք դօտիի մը վրայ, զոր կ'Փայէլեան կը կոչէ «Զէրօ կէտ»: Հոս անհատը կը զգայ իր ոչնչութիւնը: Եւսածաւալ աշխարհը խոյս կուտայ իր տաքին տակէն: Մշտնջի պէս կը չքանան իրական կարծուած եւ կեանքի գնով շահուած նիւթական ու բարոյական արժէքներ — դրամ, ստացուածք, հանգիստ, հաճոյք, սրտի կապեր, գաղափարներ, ծանօթութիւններ, իտէալներ, սկզբունքներ, ըմբռնումներ ուղիղի եւ սխալի, լաւի եւ գէշի, բարոյականութեան եւ անբարոյականութեան, առաքինութեանց ու մոլութեանց նշկատմամբ, պաշտուած կուռքեր, հաւատալիքներ ու վարդապետութիւններ, հին Աստուածներ վերջապէս: Այս բոլորէն ձերբազատուած է ինք հիմա: Սահման չի ճանչնար, ինք իր օրէնքը կը կազմէ: Կը բուրէ, ինչպէս ծաղիկ մը կը փայլի, ինչպէս արեւը, առանց ոեւէ վարձքի ակնկալութեան: Ծրագիր, նպատակ չունի, զի կեանքը չի սահմանուիր ատոնցմով: Անհուն է իր սահմանը:

Այս գերազոյն աշխարհին մէջ անբնդհատ նորոգութիւն կայ, մշտական վերածնունդ եւ շարունակական յարութիւն: Այս աշխարհին մէջ ապրողի մը

կեանքը առուակի մը պէս հեղասահ է: Ամէն ոք իր եղբայրն է, իր մէկ կտորն է: Մէկը չի դատեր: Գիտէ թէ ամէն բան ուղիղ է որոշ տեսակէտէ մը դիտելով: Ոեւէ կազմակերպութեան չի պատկանիր, զի ամէնուն կը հաւատայ եւ ամէնն ալ կը սիրէ: Ոեւէ հեղինակութիւն չի ճանչնար, զի ոչ մէկ անձ ամէն բան կրնայ գիտնալ ու ոչ մէկ գիրք ամէն ճշմարտութիւն կրնայ պարունակել: Իր ներսէն կուգայ իր պատգամը: Ինք մէկ մարմին է տիեզերքին հետ: Խոնարհ է ան, այլ միանգամայն աներկելի ու համարձակ: Սիրտն ու միտքը կատարելապէս խաղաղ: Ո՛չ մէկ կասկած, ո՛չ մէկ մտալիկանք, ո՛չ մէկ վախ: Անսահման համբերութիւն եւ անհուն վստահութիւն ունի: Ծաւ չունի, վիշտ չունի: Յուսախարութիւն չի ճանչնար, զի բանի մը վրայ չի հաշուեր: Բնութեան գէմ չի պայքարիր, ոեւէ բանի չի դիմադրեր: Ինքզինքը վեր կը զգայ ամէն բանէ ու տէրը ամէն բանի: Ամէն ինչ հաւատար է իրեն, հաճոյքով կ'ընդունի ամէն ինչ: Տիեզերքը իր տունն է, հոն ամէն ինչ ընտանի է իրեն: Սակաւախօս է ան. կը լռէ ու իր ներսը կը նայի: Իր կեանքը շարժում մըն է գէպ ի մեծ իրականութիւնը:

Անգլիախօս Հայոց մէջ անոնք որ կը սիրեն մտածումի գրականութիւնը, առատ նիւթ պիտի գտնեն այս 235 էջերուն մէջ: Գիրք մըն է ան, որ կարող է յեղաշրջելու մարդու հայեցակէտն ու ապրելակերպը:

ՆՇԱՆ ՊԵՆԱՆ

Ժընէվ